

De stora företagen

– om redskapsproducerande verkstäder i Uppsala län III

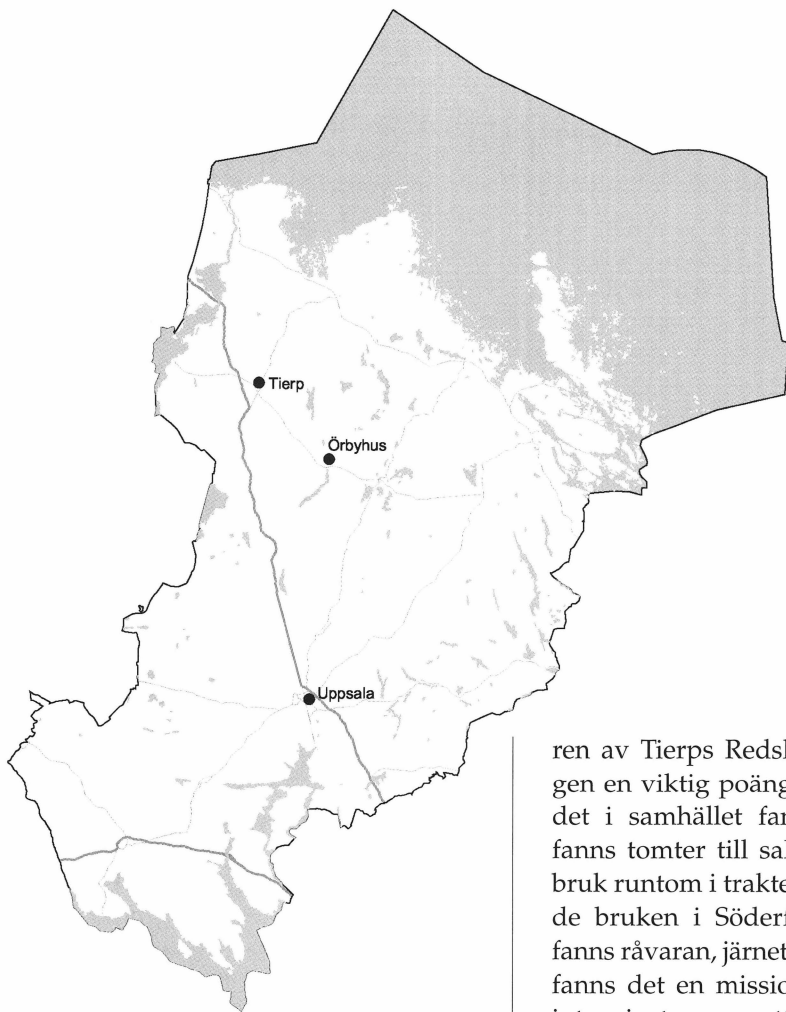
BO LARSSON

I två tidigare artiklar har jag skildrat uppländska verkstäder som producerat jordbruksredskap (se årsboken *Uppland 2002*). Dessa var små till karaktären, med en personalstyrka som i de flesta fall bestod av tre till fyra anställda. I denna artikel handlar det om företag med samma produktsortiment men med en annorlunda utveckling – någon gång under sin levnad engagerade de var och en mellan 40 och 150 personer i arbetet.¹ I det följande ska jag ur olika synvinklar försöka skildra dessa rörelser; deras storlek, ålder, tillkomsthistoria med flera aspekter. Som framgår av tabellen på sidan 107 låg företagen i norra Uppland, inom nuvarande Tierps kommun, och de tillverkade alla större jordbruksredskap eller jordbruksmaskiner. De etablerades runt förra sekelskiftet och upphörde ungefärligen samtidigt.²

Att verkstäderna grundades runt sekelskiftet 1900 är knappast någon slump. Förutsättningarna för en sådan verksamhet var gynnsamma i en tid då jordbru-

ket sedan länge varit under förändring. En aspekt av denna omställning var en större växelverkan mellan industri och jordbruk: maskinella eller tekniska nyheter inom jordbruket sparade arbete men var också så komplicerade att de inte längre gick att tillverka på den egna gården.

Det nästan samtidiga upphörandet av driften i fabriken beror delvis på individuella faktorer, men även här spelade teknikutvecklingen roll. Antalet arbetstimmar i det svenska jordbruket halverades från 1945 till 1990-talets början trots att produktionen ökade. En viktig förklaring var att allt effektivare maskiner kom i bruk. Carl-Gustaf Pettersson, son till grundaren av "C.G. Petterssons Vagn- & Redskapsfabrik" och tillika själv ansvarig för driften under många år, anger just teknikutvecklingen som en av orsakerna till att företaget upphörde. Efterfrågan på hästdragna vagnar och redskap blev allt mindre, "bilarna tog alltihop", och Carl-Gustaf Pettersson ville inte lägga

om produktionen. Fabriken innebar alltför mycket arbete för att en sådan omläggning skulle vara önskvärd.

Företagens geografiska koncentration till Tierpstrakten berodde på många faktorer. Göran Larsson, sonson till grunda-

ren av Tierps Redskapsfabrik, har troligen en viktig poäng när han nämner att det i samhället fanns en järnväg, där fanns tomter till salu, det bedrevs jordbruk runtom i trakten och i de närliggande bruken i Söderfors och Strömsberg fanns råvaran, järnet, tillhanda. Dessutom fanns det en missionsförsamling, viktig inte minst genom att den skapade ett nätverk av kontakter. Enligt Göran Larsson fungerade församlingen som ett universitet för farfadern, Karl-Erik Larsson (1869–1931). I den tränades han för sina uppgifter genom bibelstudier, han fick uppmuntran och större självkänsla.

Tabell 1. De stora företagen

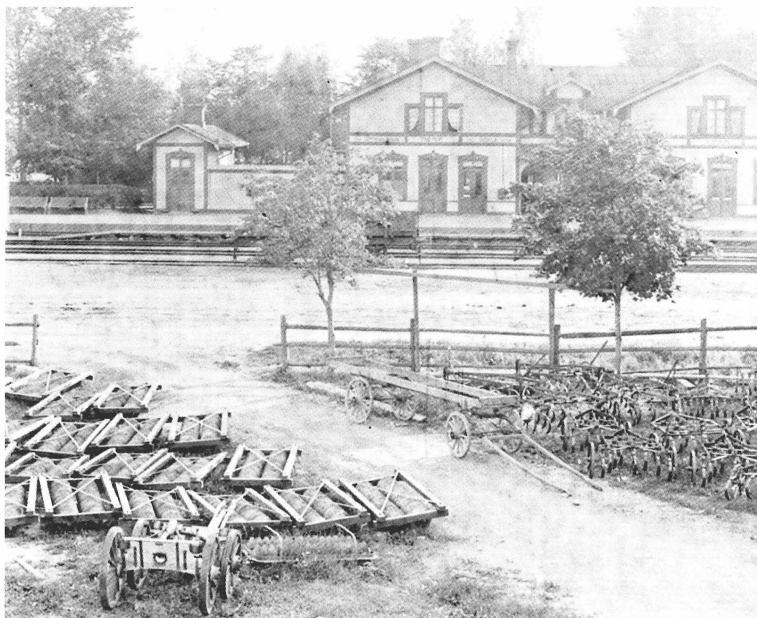
Företag	startår	slutår	största antal anställda, cirkatal	viktiga produkter
Aug. Stenborgs Gjuteri- & Fabriks AB, sedermera Bergbolagen och Tierpverken	1894	1970	150	Harvar, vagnar
Br. Larsson eller Tierps Redskapsfabrik	1894	ca 1970	50	Tröskverk, gödselspridare
C. G. Petterssons eftr. Vagn & Redskapsfabrik, Tierp	1892	1957	40	Vagnar, harvar, vältar
Örbyhus Lantbruks- maskiner AB	1901	1971	40	Tröskverk, gödselspridare

Karl-Erik Larsson blev med tiden en mycket engagerad person och innehade ett flertal förtroendeuppdrag. Bland annat satt han med i kommunalnämnd och kommunalfullmäktige, i styrelsen för fattigvården liksom i brandstyrelsen och i lokalstyrelsen för Upplands enskilda bank. Han var med och startade en realskola (sedermera Kommunala mellanskolan), han var styrelseordförande för Tierps tryckeri, han var kassör i missionsförsamlingen och föreståndare för söndagsskolan. Därtill var han medlem i Föreningen Hjälpssamhet, vars syfte var att ge hjälp åt behövande.

C.G. Pettersson (1863–1944), den andre av de fabriker jag lyckats få en något mer ingående kunskap om, var även han

engagerad i föreningar och styrelser. Han var ordförande i Tierps Fabriks- & Hantverksförening mellan 1911 och 1922 och – åtminstone för år 1928 – medlem av Tierps norra missionsförsamlings styrelse liksom av styrelsen för Kommunala mellanskolan. Trots dessa engagemang menar hans son Carl-Gustaf Pettersson att den konkurs C.G. Pettersson drabbades av mot slutet av 1910-talet hämmade hans förtroendeuppdrag. Angående sin fars ställning i Tierp säger Carl-Gustaf Pettersson att den aldrig tilläts bli särskilt framträdande. Tvärtom, de "klädde ju av honom allting".

Fabrikörerna Karl-Erik Larsson och C.G. Pettersson umgicks dock med varandra liksom med G. E. Tunelius, ägaren

*Vy från C. G. Petterssons Vagn- & redskapsfabrik mot järnvägsstationen i Tierp.
Det lokala läget och närheten till kommunikationer var viktigt. Efter en brand förlade
C. G. Pettersson sin fabrik till järnvägsstationen. Foto ca 1915, Samuel Pettersson/Upplandsmuseet.*

till borst- och penselfabriken i Tierp. Carl-Gustaf Pettersson vet att berätta hur de två förstnämnda spelade Coronne med varandra, dock utan att använda kö. Pjäserna knäppte de iväg med pekfingret.

I det följande ska jag kort skissera utvecklingen för dessa två fabriker och för deras "kollegor" Aug. Stenborgs AB och Örbyhus Lantbruksmaskiner AB. Utgångspunkten är intervjuer med personer som på ett eller annat sätt stått i nära kontakt med företagen. Avslutningsvis berättar två anställda om sin yrkesverksamma tid.

C.G. Petterssons eftr. Vagn & Redskapsfabrik

I historieskrivningen om "C.G. Petterssons Vagn- & Redskapsfabrik" bör två dramatiska händelser omnämnas. Dels konkursen, dels den eldsvåda som tvingade – eller möjliggjorde för – C.G. Pettersson att byta lokal. Efter att han 1892 etablerat sig i den så kallade Svanbykroken byggde han 23 år senare sin nya fabrik mitt emot järnvägsstationen i Tierp. Läget mötte motstånd, men C.G.

C.G. Petterssons Vagn- & Redskapsfabrik, verkstadsgården. Foto ca 1915, Samuel Pettersson/Upplandsmuseet.

C.G. Petterssons Vagn- & Redskapsfabrik, snickeriet. Foto ca 1915, Samuel Pettersson/Upplandsmuseet.

Pettersson ställde ultimatum: fick fabriken inte uppföras där, skulle han bygga den någon helt annanstans. Närheten till järnvägen och godsmagasinet var viktig.

Konkursen ägde rum enbart några år efter den nya fabriksbyggnadens uppförande. C.G. Pettersson hade lierat sig med ett Gävlebolag som när det gick omkull drog honom med sig. När rekonstruktionen skedde lades ett "efterträdare" till i firmanamnet. Det stod för de båda sönerna Samuel och Seth som inträtt som delägare. Som konkursdrabbad fick C.G.

Pettersson själv inte starta om sin rörelse.³

Som firmans namn säger var vagnar en huvudprodukt för C.G. Pettersson. Det var också vagnar han startade sin tillverkning med 1892. Då var han i 30-årsåldern, kommen från påvra förhållanden och smidesmästare till professionen.

Bara några år efter grundandet utökade C.G. Pettersson sin produktion till att omfatta även lantbruksmaskiner. Fram till konkursen tycks det ha gått bra för honom. Enligt "Tierps Köping..." omfattade arbetsstyrkan som mest 40–50 man och

C.G. Petterssons Vagn- & Redskapsfabrik, kontoret. Mannen till vänster är Samuel Pettersson, amatörfotograf och son till fabriken grundare. Foto ca 1915, Samuel Pettersson/Upplandsmuseet.

1918, då omsättningssumman var som högst, uppgick den till 800 000 kronor.

Den storleken hade firman inte under senare år. Under 30-, 40- och 50-talen, då C.G. Petterssons tredje son Carl-Gustaf så småningom tagit över ledningen av firman, var mellan 10 till 20 personer anställda. Vagnar – och under den sista tiden vagnar med gummihjul – var dock en stor produkt under firmans hela livstid.

Det var vid mitten av 30-talet som firman bytte ledning. I samband med att Samuel Pettersson flyttade skrevs rörelsen över på C.G. Petterssons hustru Maria. I

praktiken var det dock de kvarvarande sönerna Seth och Carl-Gustaf Pettersson som kom att sköta den.

Frånsett vagn tillverkningen tycks varusortimentet ha varierat under firmans hela livstid: jordbruksredskap som harvar och vältrar producerades men man gjorde också underrederna till skolbänkar ("tusentals"; Tunelius borstfabrik gjorde överdelarna) och tog beställningsjobb. Det senare kunde gälla stegar och räcken till byggfirmorna i Tierp, men också mer specialiserade produkter som exempelvis grindarna till Nahtanaelskyrkan. Om

vintrarna tillverkade man skogs- och timmerkälkar. Vagnarna sålde man huvudsakligen till firmor från Stockholms- och Uppsalatrakten. Bröderna Modins i Knivsta var en stor kund.

1957, när firman upphörde, hade tekniken blivit alltmer motoriserad och Carl-Gustaf Pettersson ansåg det inte mödan värt att anpassa firmans produktion. Det tog ett halvår för honom att bestämma sig, sedan flyttade familjen till Västerås där Carl-Gustaf Pettersson började arbeta på ASEA. Vad han dock framhåller när vi talar om upphörandet, är att alla anställda fick annat arbete efter nedläggningen. Ingen behövde gå arbetslös.

Sådana frågor förknippas ofta med facklig verksamhet. Av mitt samtal med Carl-Gustaf Pettersson att döma tycks dock förtjänsten vara hans egen, och han lägger även stolthet däri. Men det fanns en fackförening på verkstaden, om än inte särskilt aktiv. Firman var å andra sidan inte ansluten till någon arbetsgivarförening, på grund av sin ringa storlek. Några motstridiga åsikter fanns heller inte, enligt Carl-Gustaf Pettersson. Firman följde alltid avtalen "så det var bara att hänga med".

Tierps Redskapsfabrik

Bröderna Per och Karl-Erik Larsson, grundarna av företaget Bröderna Larsson, var födda 1858 respektive 1869. De var väl förberedda för sin bana.

Tierps Redskapsfabrik. Fabrikör Folke Larsson vid en av fabriken huvudprodukter, gödselspridaren. Foto 1956, Uppsala-Bild/Upplandsmuseet.

Föräldrarna drev jordbruk i Harbo socken i västra Uppland, Västmanlands län, men själva hade de valt andra yrken. Per Larsson var smed och Karl-Erik Larsson var snickare. Den sistnämnde gick 1895 även på handelsinstitut för att lära sig bokföring. Då hade de redan året innan köpt den centralt belägna tomten i Tierp och startat sin verkstad.

Tillverkningen bestod till en början av harvar, vältar, säckkärror, tröskverk och kastmaskiner men utökades så småningom till att omfatta varor även utanför jordbrukssektorn. Enligt sonsonen Göran

Larsson gjorde man under 20- och 30-talen bland annat kapsågar, fläcktar, sparkstöttingar och ett tag också vilstolar. Produkterna till jordbruket utgjorde dock alltid merparten av det som producerades.

Företaget var som störst omkring 1920, med cirka 50 anställda. Då ägdes det sedan två år tillbaka av AB Julius Slöörs Redskapsfabrik, en kombinerad järnhandel och maskinfirma, belägen i Gamla stan i Stockholm (på 1940-talet uppköpt av Svenska Lantmännen). Per Larsson hade insjuknat i cancer och försäljningen innebar att han kunde lösas ut. Per Larsson avled 1922.

Karl-Erik Larsson ägde fortfarande cirka 20 procent av aktiekapitalet och kvarstod som chef för företaget. Tankar fanns på en utvidgning och fler tomter köptes in. De dåliga konjunkturerna under 1920-talets början förhindrade dock att planerna sattes i verket. I stället rekonstruerades företaget 1925, nu under namnet Tierps Redskapsfabrik. Tre år senare köpte Karl-Erik Larsson tillbaka det och blev därmed ensam ägare.

Då Karl-Erik Larsson gick bort 1931 drevs företaget vidare av sonen Folke Larsson (1907–1993) och dennes systrar. Folke Larsson var liksom sin far mycket engagerad i det omgivande samhället. Bland annat var han ordförande för den lokala avdelningen av Högerpartiet och för Tierps hantverkarförening.

Första hälften av 1930-talet var en svår tid för bolaget. Folke Larsson har

berättat hur han hela dagar kunde sitta med vankelmodiga bönder, tveksamma om de skulle köpa eller inte. Senare under samma decennium inleddes en export av tröskverk till Litauen, men på grund av andra världskrigets utbrott blev det inte någon större omfattning på denna. I stället började man från 1943 att koncentrera sin produktion till gödselspridare. (Samt, under kriget, även lock till minor, en produkt som gick utmärkt att kombinera med gödselspridare.) Gödselspridarna, huvudsakligen röda till färgen, gick under beteckningen "Cesar". Under 1950- och 60-talen såldes dock cirka en tredjedel av tillverkningen genom Anders Fischer AB i Stockholm, då under namnet "Fimus".

På 1950-talet exporterade företaget en del av sin produktion till Irland. Det mesta som tillverkades skickades dock via järnväg ut till inhemska kunder. Det skedde framför allt på vårvintern och till landskapen kring Mälaren, Småland, norra Skåne, Västergötland och Norrlands kustland.

När Folke Larsson 1970 drabbades av hjärtinfarkt upphörde företaget med sin tillverkning. Ännu ett litet tag fortsatte man dock med reparationer, då efterfrågan fanns från jordbrukare i hela Sverige. Fabriksbyggnaden, som så småningom såldes till en möbelfabrik, brann ner vid 1970-talets mitt. Enligt Göran Larsson förorsakade eldsvådan inte några sentimentala känslor. Han menar snarare att

den kan ses som ett passande slut. Perioden för företag som Tierps Redskapsfabrik var över.⁴

Aug. Stenborgs samt Örbyhus Lantbruksmaskiner AB

August Stenborgs Gjuteri- & Fabriks AB och Örbyhus Lantbruksmaskiner AB har en delvis sammanhängande historia, varför jag här behandlar dem tillsammans. Tyngdpunkten ligger på senare decennier, men jag ska börja med en redogörelse för deras äldre historia.

Aug. Stenborgs Gjuteri & Fabriksaktiebolag grundades 1894, som en reparationsverkstad för huvudsakligen yxsmide. Det tog dock inte många år förrän en mer utvecklad fabriksdrift kom igång. 1896 fick August Stenborg patent på fjäderharvar och redan 1897 belönades hans produkter med silvermedalj på den stora Allmänna Konst- och Industriutställningen i Stockholm. Sortimentet utökades efter hand med fler jordbruksredskap och 1907 tillkom det gjuteri som nämns i firmanamnet. Personalstyrkan tycks under de första decennierna ha varierat mellan 50 och 70 personer och omsättningen ska under samma period som mest ha uppgått till cirka 800 000 kronor.

1942 köptes företaget av Bergbolagen från Lindesberg som förutom lantbruksmaskiner även tillverkade olika byggnadsprodukter. Under denna tid hade

*Produktbroschyr,
Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens samlingar.*

bolaget omkring 150 anställda och en omsättning som 1947 låg på nära tre miljoner kronor. 1951 blev det återigen ägarskifte, denna gång till det kooperativa AB Slöors lantbruksmaskiner. Nu gick företaget under namnet AB Tierpverken. Knappt 20 år senare, 1970, skedde ytterligare en försäljning. Då hette köparen Atlas Copco, och det företaget nyttjade lokalerna i fem år. Sedan dess har ett fler-

tal mindre rörelser använt utrymmena, dock ej för produktion av jordbruksredskap.

Det Stenborgs eller Tierpverken hade gemensamt med AB Örbyhus Lantbruksmaskiner var ledningen. Båda ägdes under en längre period av lantbrukskooperationen. Det sistnämnda företaget sedan 1943, då kooperationen förvärvade maskinhandelsföretaget AB Slöörs Maskin- och Redskapsaffär i Stockholm. Örbyhus Lantbruksmaskiner AB, i dagligt tal kallad "Trösken", ingick då i köpet.

Vid försäljningstillfället hade verksamheten dock redan existerat i dryga 40 år. Ursprunget kan räknas till 1900-talets början, då Karl Jansson från Tiby by i Börje socken kom till Örbyhus. Han uppförde eller köpte en byggnad nära järnvägsstationen och började tillverka rensningsmaskiner för säd. Företaget fick namnet Tibyverken – efter grundarens hemby – och produkten fick heta Tibyharpan. Namnet lever ännu kvar i gatunamnet Tibyvägen.

1908 lät Karl Jansson uppföra en ny och större byggnad och utökade produktionen till tröskverk, gödselspridare och harvar. Det officiella namnet blev nu Tröskmaskinfabriken Örbyhus. Sonen Einar Jansson fortsatte rörelsen, men sålde den sedermera till AB Julius Slöör. På så sätt hamnade den i lantbrukskooperationens ägo. 1951 samordnades tillverkningen mellan Örbyhus och Tierpverken. Nu omfattade den ett stort antal maski-

ner: förutom de redan nämnda också utgödslingsanordningar, foderlastare, grävmaskiner, slaghackar med flera redskap. Många av produkterna fick det gemensamma namnet TIVE. 1970 avvecklades såväl "Trösken" som Tierpverken.

Anställda – två berättelser

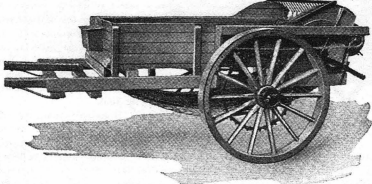
Curt Larsson och Björn Andersson arbetade på Örbyhus Lantbruksmaskiner respektive Tierpverken. De ska båda få berätta om sina anställningar. Curt Larsson genom att jag refererar det samtal jag hade med honom.⁵

Curt Larsson var 14 år när han 1944 började arbeta på fabriken. Då var namnet "Lantbruksmaskiner" och ägdes av det lantbrukskooperativa Slöörs i Stockholm. Produkterna var små tröskverk och gödselspridare, ännu anpassade för hästar. Tillverkningen rättades efter säsongen; på vintern gjorde man gödselspridare, på sommaren gjorde man tröskverk. Chef var disponent Yngve Erhart och verkmästare var Einar Jansson, sonen till fabriken grundare.

Det berodde på lönen att Curt Larsson började på just "Trösken". Dessförinnan arbetade han på snickeri och såg och tjänade 25 öre per timme. På fabriken fick han 48 öre. Valet var inte svårt.

Vid den tidpunkten arbetade 35 till 40 personer på företaget. Curt Larsson tror att det är det största antalet anställda som fun-

GÖDSELSPRIDARE
"VELO" OCH "ÖRBY"

 "VELO" O OCH I

AKTIEBOLAGET
SLÖÖRS
MASKIN- & REDSKAPSAFFÄR
 STOCKHOLM

47/48

nits där. Det fanns inga kvinnor, inte ens på kontoret. Fabriken hade fyra avdelningar: järnverkstaden, träverkstaden, monteringsavdelningen och målarverkstaden. Curt Larsson arbetade mest på järnavdelningen. Han borrade och gick runt på olika jobb. Ett tag nitade han fast de mattor som låg på gödselspridarna. Dessa doppade han sedan i impregneringsmedlet Karbolineum. Han nämner medlet apropå min fråga om det fanns något negativt på fabriken. Inte för att han har lidit av det, men för att han i efterhand kommit att tänka på det. Yrkesskador uppkomna genom lösningsmedel har ju debatterats.

När Curt Larsson började på "Trösken" 1944 var en av produkterna mindre gödselspridare, anpassade för hästar. Produktbroschyr, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens samlingar.

När Curt Larsson började gick han nästan omgående med i fackföreningen. De äldre kamraterna eller fackombudet tyckte att han borde göra det. Året efter, 1945, utbröt den stora metallstrejken. Då uppdagades det att han egentligen var för ung. Curt Larsson fick tillbaka de pengar han betalat in, men fick heller inget understöd. Han klarade sig genom att han bodde hos sina föräldrar. Strejken blev ingen succé. Den lilla peng som arbetarna vann i löneökning åts upp av den höjda medlemsavgift som fackföreningen tvingades införa. För att klara strejken hade den tagit stora lån. Dessutom hade företaget, när ledningen fått vetskap om den kommande strejken, tillverkat gödselspridare att lägga på lager. Arbetarna gjorde övertid för att så många som möjligt skulle tillverkas. När strejken väl bröt ut kunde företaget ändå leverera sina produkter. Ingen av arbetarna hade reagerat på övertiden; att de band ris till egen rygg var det ingen som tänkte på.

Vid början av 50-talet började företaget tillverka maskiner anpassade till traktorer och produktionen av gödselspridare flyttades till Tierp. I Örbyhus gjorde man nu mest harvar men också sådana varor som utgödslingsanordningar och bensindrivna mjölkmaskiner. Det senare för att möjliggöra utomhusmjölkning. 1956 slutade Curt Larsson på

fabriken. I stället började han på Vägverket. Där fick han vara ute och slapp den instängdhet som fabriksarbetet ändå innebar.

Björn Anderssons tid på Tierpverken inföll senare än Curt Larssons på "Tröskens". Han började 1964 och fortsatte fram till 1969, strax innan Atlas Copco tog över lokalerna. Även för hans del var lönen en väsentlig orsak till anställningen. Efter arbete hos sin jordbrukande far och efter avslutad yrkesskola arbetade han ett år som svetsare på Monark. Betalningen var dock sämre än på Tierpverken, där hans kompisar från skolan fick ett par kronor mer i timmen. Björn Andersson bytte jobb.

Arbetsplatsbytet innebar en ökning av timpenningen från cirka fem till uppåt sju eller åtta kronor, beroende på hur ackordet gick. Han hade ett så kallat rakt ackord; varje gjord detalj betalades med en fastställd summa. I botten låg sedan en mindre grundlön, kanske tre eller fyra kronor. Men arbetet var inte enformigt. Även om man, som Björn Andersson uttrycker det, "fick knoppa på litet", byttes jobben ofta ut efter en dag eller två. Han skulle inte ha gillat att svetsa samma detalj år ut och år in.

Björn Andersson var en av 20 till 25 anställda på företagets svetsverkstad. I produktionsledet uppskattar han att det fanns mellan 100 och 150 anställda fördelade på åtta avdelningar: svetsverkstaden, plåtverkstaden, smedjan, den mekaniska verkstaden, snickeriet, målningssavdel-

ningen, monteringen samt en avdelning för fixturer eller mallar av olika slag. Det arbetade inte några kvinnor på avdelningarna, däremot på kontoret.

Tillverkningen utgjordes av olika lantbruksmaskiner, främst harvar, kombinationsvagnar och tankvagnar. Som namnet säger hade kombinationsvagnarna en "två i en-funktion". Björn Andersson beskriver dem som "en i grunden dyngspridare" som genom att de fick högre lämmar också kunde frakta grönfoder och säd. Tankvagnarna användes till att forsla urin. De bestod av stora tunnor som låg på ett underrede, "ungefär som en kärra".

En arbetssyssla, inte lika stor som tillverkningen av lantbruksmaskiner men ändå väsentlig, var legotillverkning åt firman Tabougnar i Stockholm. Olika former av ugnar till järnbruk svetsades ihop till sektioner på Tierpverken, fraktades upp till den aktuella orten på bil eller järnväg och sattes sedan ihop på plats. Björn Andersson var med om flera sådana monteringsarbeten, bland annat ett i Hälleforsnäs. Där var ugnen som skulle monteras 120 meter lång och innehöll både uppvärmnings- och härdzoner och andra efterföljande moment. Arbetet med den pågick i flera månader, och svetsarna bodde på orten under veckorna. Varje söndagskväll avgick fyra eller fem bilar från Tierp till Hälleforsnäs.

Men det var ändå på fabriken i Tierp som Björn Andersson huvudsakligen arbetade. Han berättar om den tiden:

*Rast under montering
av industriugn i Svedala
1968. Björn Andersson
sitter som andre man
från höger.
Foto Ola Karlsson,
privat ägo.*

Vi började sju, men ofta var vi där nästan en halvtimme före. Vi pratade om det som hade hänt på kvällen före och så, om det som man hade läst om i tidningarna. Det var väldigt mycket diskussioner och rätt trevligt, faktiskt. Sen klockan sju och till rasterna var det en ringklocka som ringde när vi skulle börja. Då var det liksom inget att diskutera och i och med att det var raka ackord så drog man ju igång för fullt. Och sen körde man som sjutton för helst ville man ligga några timmar före. Då kunde man jämna ut det hela om man fick ett sämre ackord.

Vid notiden hade vi en kvarts fikarast. Då hade vi gått över till det modernare stuket,

men längre tillbaka var det nån slags frukost vid den tiden. Det var vanligt tror jag, att många drack kaffe när dom åkte på morgonen och sen skulle dom äta mat vid notiden. Men det hade dom ändrat när jag började. Vid halvtolv-tolvtiden var det lunch, jag tror nog att den var hel timme lång. Det var rätt så många som åkte hem på rasterna och åt. Sen var det fikarast igen halvtvå ungefär och framåt halvfem så var dagen slut.

Det var mycket kortspel på rasterna. Kille spelade man ju och Skitgubbe och allt vad det hette. Men det var lite olika, vissa gäng spelade kort medan andra spelade schack. Dom hade en schackklubb här i Tierp så det var rätt spritt.

Men vi var ju också många som samlades för att prata på rasterna, framför allt om idrott som jag har hållit på med i många år. Det blev så att dom idrottsintresserade drog sig åt nåt hörn för att prata fotboll och såna saker.

Det fanns en rätt så aktiv fackförening, Metall, på fabriken som jag var med i även om jag inte var särskilt engagerad. Egentligen var man tvungen att gå med, det var bara så. Jag kom ju dit som rätt så ung och så kom det en stor, stadig kille och sa "du måste ju vara med i facket". "Ja, ja, ja" sa man lite så där, det var liksom inget att diskutera. Nej, jag tror nog att alla var med i facket. Möjligen om det var någon udda person, halvt om halvt byfåne om jag får säga så, som inte var med, men jag tror nog att dom flesta var det. Avgiften man betalade kallades kontingenten. I början så fick man betala den kontant till kassören. "Har du betalat kontingenten?", sa dom. Rätt så lustigt namn, egentligen. På fackföreningsavgiften.

1969, mot sluttampen, blev det lite vilda västern vad det gäller vår lön. Då tjänade vi säkert en 13–14 kronor i timmen, en i stort sett dubbling av lönen på sex år. I och med att vi visste att fabriken var på upphällningen, så tog vi ut mer av ackordet. Hade man gjort det innan hade man kört sönder det, sänkt priserna. Vi ökade säkert två, tre kronor bara på grund av det. Men ledningen brydde sig heller inte så mycket om det. Huvudsaken för dom var att bitarna kom fram, dom hade i alla fall betalt si och så mycket för dom. Men normalt hade man inte vågat köra med en sådan löneglidning. Det var ju hiskligt mycket, att dubblera lönen på sex år. Det hade inte gått.

Jag har inte någon riktig känsla för hur mycket vi producerade på fabriken. Men om vi tar harvarna som exempel, tror jag säkert att vi svetsade ihop minst tusen per år. Och kombikärrorna – säg att vi var en eller två som svetsade såna, och körde på heltid. Då gjorde man ungefär en kärra om dagen, kan man säga. Då blir det en 220 kärror per år. Så det var inte några stora mängder, inte. Det är klart, på den tiden fanns det ju många små firmor som gjorde likartade produkter. Här i Tierp fanns ju Tierps redskapsfabrik som också gjorde dyngspridare och kombikärror och sånt där. Dom gjorde säkert också några hundra sådana per år.

Tierpverken sålde inte direkt till enskilda jordbrukare, utan försäljningen gick genom olika lantmannaföreningar. Björn Andersson tror att maskinerna fanns och såldes över hela Sverige. Men Tierp var centrallager för Slöörs Lantbruksmaskiner, och även maskiner tillverkade på andra platser kunde förvaras där. Så var fallet med de uppskattningsvis 2000 slaghackar som stod uppställda på åkrarna i närheten. Dessa, som framför allt tillverkades i Arvika, visade sig vara en missbedömning. Björn Andersson uppskattar att hälften av dem inte såldes och han var själv med och demonterade resten. "Vi tog upp varsin gaskärra helt enkelt, och så hade vi ackord på att skära ner och göra skrot av dem. De flesta av de där slaghackarna gick nog faktiskt till skroten, på sluttampen."

Björn Andersson studerade efter tiden

på Tierpverken. 1974 började han arbeta på Atlas Copco, där han i dag är produktionsteknisk chef. Ett år hann han arbeta i sina gamla lokaler, innan han 1975 följde sitt företag till nya utrymmen.

Noter

- 1 Allting är relativt. När jag rubricerar dessa verkstäder som stora är det i jämförelse med de verkstäder jag tidigare behandlat. I andra sammanhang är även dessa fabriker små; exempelvis kallar Maths Isacson Hedemora verkstäder med sina 300–500 anställda för en medelstor industri (Isacson, Maths. 1987. Verkstadsarbete under 1900-talet: Hedemora verkstäder före 1950. Lund, Arkiv förlag, S14 f. För artikelns övriga referenser hänvisas till rapporten "Redskapsproducerande verkstäder i Uppsala län. En rapport om människor, jordbruksföremål, skapelselusta." Upplandsmuseet 2002).
- 2 Ett femte företag skulle kunna räknas till de större redskapsproducerande verkstäderna. Nuvarande "Hamburgs bil- och fritid i Vendel AB" med anor från 1870-talet och med cirka 80 anställda när det var som störst, tillverkade under 1950-talet en del jord- och skogsbruksmaskiner. Dessa hade dock aldrig någon större del i omsättningen och huvuddelen av verksamheten låg på andra områden.
- 3 I boken "Tierps köping: Samhällets utveckling under fyra decennier 1888 – 1928" (1928, faksimil 1987) omskrivs konkursen med följande ord:
"Fabriksrörelsen, som till 1918 drevs av hr C. G. Pettersson ensam, överläts då på ett bolag, men efter ett par år övertogs den ånyo av hr Pettersson, varvid dennes söner Samuel och Seth inträdde såsom delägare i firman" (s. 138f). Samuel och Seth Pettersson var söner till C. G. Pettersson i ett första äktenskap, Carl-Gustaf Pettersson var son i ett andra. Mellan de två äldre bröderna och Carl-Gustaf Pettersson (f. 1917) skilde det 22 respektive 20 år. I sitt andra äktenskap fick C. G. Pettersson döttrarna Mildred (f. 1914) och Margit (f. 1919). Den sistnämnda arbetade på fabriakens kontor.
- 4 I ett brev reflekterar Göran Larsson över fabriakens fortsatta öde: "Det slår mig nu att det faktiskt finns en epilog. Några år efter det att min pappa och hans syster Magnhild sålt fastigheten startades ett företag nere på 'ängarna' (industriområdet ner mot Tämnrån) för tillverkning av jordbruksprodukter, jag tror t.o.m. gödselspridare. De köpte det vilande aktiebolaget Tierps Redskapsfabrik inkl. firmaloggan med hästen, bonden och gödselspridaren samt telefonnumret 10022 (22) från 1905".
- 5 Jag vill tydliggöra att detta inte är ett citat, utan ett utdrag från renskriften av de anteckningar jag förde under mitt samtal med Curt Larsson.

Ett slutord

– om redskapsproducerande verkstäder i Uppsala län

BO LARSSON

Upprepningar brukar anses vara av ondo i skriftliga framställningar. I detta fall vill jag dock gärna upprepa något som jag uttryckte redan i förra årets upplaga av årsboken *Uppland*: jag vill tacka alla de personer som gjort detta projekt om redskapsproducerande verkstäder i Uppsala län möjligt. Det gäller såväl de som hjälpt oss att lokalisera olika företag som de som skänkt oss föremål eller delgett oss sina erfarenheter. Främst tänker jag dock på de sistnämnda personerna – ingen nämnd och ingen glömd. Utan att dessa i långa intervjuer och så beredvilligt besvarat min nyfikenhet, hade projektet inte varit möjligt.

I och med denna artikel om de större redskapsproducerande verkstäderna sätter *Upplandsmuseet* dock punkt för projektet i sin nuvarande form. Det har nu redovisats på två sätt. Dels i tre artiklar publicerade i denna årsbok, dels i rapporten "Redskapsproducerande verkstäder i Uppsala län: En rapport om män-

niskor, jordbruksföremål, skapelselusta". Något behov av att här göra en längre sammanfattning av projektet finns därför knappast; intresserade av en sådan hänvisas till rapporten. Däremot vill jag nämna att det samtidigt med det intervjuarbete som ligger till grund för projektet pågått en insamling av såväl föremål som fotografier. I *Upplandsmuseets* samlingar finns flera för verkstäderna viktiga produkter liksom en relevant och kvalitativt god bildsamling. Föremålen och fotografierna (samt visst insamlat arkivmaterial) kompletterar väl intervju-materialet som i sin utskrivna form upp-tar närmare 450 A4-sidor.

En museidokumentation kan jämföras med en resa. Ju längre man stannar och ju fler man talar med, desto större blir förståelsen av det besökta området. I de artiklar jag publicerat i denna årsbok, har jag försökt att återge mina intryck från en sådan färd. Dock finns det några drag som jag särskilt vill framhäva. Först

och främst gäller det verkstadsägarnas yrkeskunnande och uppfinningsrikedom. I mina intervjuer har detta framför allt kommit till synes bland de mindre verkstäderna, men det är ingen vågad gissning att även grundarna av de större företagen hade dessa egenskaper. Många av dessa män var personligheter som jag – om jag med några få ord ska karakterisera dem – vill kalla för det praktiska livets konstnärer, upptagna som de var med att söka verklighetsnära lösningar på konkreta problem.

Det andra draget gäller kvinnornas betydelse. Ofta osynliga i det yttre arbetet spelade de en stor roll bakom kulisserna. Deras vardag varierade från tungt arbete (smedernas smutsiga kläder) till servicebetonade uppgifter (de anställas kost) och mer intellektuella göromål (deklarationer och räkenskaper). I en nutida platsannons skulle kravspecifikationen låta: "Person med förmåga att hålla många bollar i luften sökes för kvalificerat arbete. Får inte vara rädd att hugga i men måste också kunna ta ett administrativt ledningsansvar. Social kompetens ett krav."

Ett tredje drag gäller verkstädernas betydelse för det omgivande samhället. Det berör naturligtvis de ekonomiska och praktiska aspekterna av verkstädernas arbete: reparationer och tillverkning av redskap liksom ägarnas förmåga att anpassa maskinerna efter rådande lokala förhållanden. Men verkstäderna hade

också en social betydelse. De gav arbete åt traktens ungdomar och många gånger fungerade de som en samlingsplats för de omkringboende jordbrukarna. Landsbygden hade varit fattigare dessa verkstäder förutan.

En resa inspirerar ofta till en annan. Förhoppningsvis kan man då tränga än djupare in i det område man besöker. Det finns ett antal frågor som det inte har varit möjligt att besvara här, men som vore spännande att ställa vid en ny undersökning. Den stora uppgiften blir då att utreda vilken djupare betydelse dessa företag hade. Vilken roll spelade de i den fortlöpande mekaniseringen av jordbruket och industrialiseringen av Sverige? Den gängse uppfattningen brukar ju annars främst betona storföretagens betydelse.

Förknippat med detta är verkstädernas sociala och lokala roll: Vilken betydelse hade det att verkstadsägarna mestadels hade samma geografiska och sociala bakgrund som kunder och anställda? Vad, mer specificerat, betydde de som arbetsgivare i en tid då antalet arbetstillfällen minskade i jordbruket? Hur uppnådde ägarna – som ofta saknade formell utbildning – sitt kunnande, sin yrkesskicklighet och sin skapande förmåga? Var det dessa faktorer som fick dem att grunda och driva verkstaden vidare, trots en många gånger svår ekonomisk situation?

Slutligen vill jag ställa frågan om de nutida motsvarigheterna till verkstads-

grundarna; finns det något liknande område i dagens samhälle där de kan få utlopp för sin kreativitet och skapelselusta? Det vore roligt att en dag också få ställa färden till ett sådant land. Till dess vill jag säga att denna resa varit givande för mig personligen. Min förhoppning är att även läsaren funnit skildringen intressant.

Bo Larsson är antikvarie vid Upplandsmuseet, doktorand i ekonomisk historia samt knuten till Nordiska museets forskarskola.